

РОЗДІЛ 7

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.98(477)-057.34

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/31>

ПОЛІТИЧНА НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

POLITICAL IMPARTIALITY OF STATE SERVANTS: SOME ISSUES OF LEGISLATIVE REGULATION

Андрєєва А.П., студентка III курсу
господарсько-правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено аналізу вимог політичної неупередженості державних службовців, що висуваються законодавством України про державну службу. Виявлено недоліки правового регулювання, що стосуються права державних службовців бути членами політичних партій і заборони щодо їхньої участі в страйку, як складники політичної неупередженості. Проаналізовано як загальні вимоги політичної неупередженості, так і ті, що висуваються до окремих державних службовців залежно від категорії посади державної служби, яку вони обіймають. Окреслено проблеми застосування законодавства, пов'язані з неоднозначністю тлумачення понять «демонстрація політичних поглядів», «імідж державного органу», «довіра до влади» у ст. 10 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. Запропоновано можливі шляхи вдосконалення законодавства України в частині регулювання політичної неупередженості державних службовців.

Дослідження проводилося з огляду на те, що обмеження політичної активності є однією з гарантій ефективної діяльності державних службовців. Це передбачається такими актами, як Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб, ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН від 23.07.1996 р. (пункт 11), Модельний кодекс поведінки публічних службовців, що є додатком до Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи від 11.05.2000 р. (стаття 16), тощо. У деяких європейських країнах (Болгарії, Литві, Словаччині, Словенії, Німеччині, Угорщині та ін.) національним законодавством висуваються вимоги щодо політичної неупередженості (нейтральності) державних службовців. У ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. окремою засадою зовнішньої політики України визнається забезпечення її інтеграції в європейський правовий простір. Через це закріплення у ст. 10 Закону України «Про державну службу» вимог політичної неупередженості до державних службовців дозволяє визнати цей факт позитивним здобутком у реформуванні інституту державної служби.

Ключові слова: політична неупередженість, державна служба, політичні партії, безпартійність, демонстрація політичних поглядів.

The article analyzes requirements of the political impartiality of civil servants which are put forward by the legislation of Ukraine on the civil service. The author reveals the weaknesses of the legal regulation concerning the right of civil servants to be members of political parties and the prohibition of their participation in the strike as components of political impartiality. The article describes requirements of political impartiality that depends on the category of public service position they hold. It also represents problems of application of the law which are connected with the ambiguity of the interpretation such concepts as "demonstration of political views", "image of the public authority", "credibility of governance" in Art. 10 of the Law of Ukraine "On Civil Service". In conclusion, the author suggests possible ways to improve the legislative regulation of political impartiality of civil servants.

The study is conducted on the grounds that political activity restriction is one of the guarantees of effective servants' activity. This is envisaged by such acts as the International Code of Conduct for Government Officials (Para. 11), the Model Code of Conduct for Civil Servants (Art. 11) etc. Most of European countries (Bulgaria, Lithuania, Slovakia, Slovenia, Germany, Hungary etc.) require for political impartiality (neutrality) of civil servants by national legislation. The separate basis of the external policy of Ukraine is the insurance its integration into the European legal space in accordance with Art. 11 of the Law of Ukraine "On the Principles of Internal and External Policy". Therefore, we consider fixing in Art. 10 of the Law of Ukraine "On Civil Service" of the requirements of political impartiality towards civil servants as a positive achievement in reforming the state service institute.

Key words: political impartiality, state service, political parties, non-partisanship, demonstration of political views.

Постановка проблеми. На сучасному етапі адміністративної реформи в Україні важливого значення набуває забезпечення професіоналізму, стабільності та політичної неупередженості державної служби. Нормативна регламентація вимог політичної неупередженості спрямована на уникнення дискримінації громадян за політичними мотивами під час їх вступу на державну службу, проходження, зменшення корупційних ризиків та запобігання виникненню у державного службовця конфлікту інтересів, забезпечення стабільності персонального складу державної служби, а також підтримання довіри громадськості до державних органів як політично незаангажованих. Йдеться про недопущення «злиття політичної партії з державою» (про що наголошується в Документі Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ від 29.06.1990 р.). Саме тому необхідним є аналіз законодавчого визначення політичної неупередженості державних службовців, конкретних меж в їхній поведінці, від чого й залежатиме втілення вказаних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на відносно нещодавнє закріплення вимоги політичної неупередженості державних службовців, ця проблематика не є новою для адміністративно-правової науки. У різні часи вона опрацьовувалась такими вітчизняними вченими, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, І.О. Данильєва, С.В. Ківалов, Л.М. Корнута, Л.Р. Наливайко, Н.С. Панова, С.А. Федчишин, Н.В. Янюк та ін. Зокрема, науковці описували загальне розуміння політичної неупередженості та її складників; аналізували особливості використання державними службовцями свого службового становища в політичних цілях, а також випадки, які слід розуміти як демонстрацію політичних поглядів; досліджували доцільність надання права державним службовцям на членство в політичних партіях. Проте, незважаючи на численні дослідження, поза увагою науковців залишається питання обґрунтованості закріпленого у ч. 2 ст. 10 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. (далі – Закону) переліку об'єктів, які перебувають під охороною,

в контексті можливого спричинення загрози через засвідчення державним службовцем особливого ставлення до політичної партії. Потребує дослідження й те, в яких формах відповідні загрози та ставлення мусять бути виражені, аби стати підставою для дисциплінарної відповідальності службовця. Слід також проаналізувати доцільність законодавчого закріплення заборони до державних службовців організувати та брати участь у страйках серед вимог політичної неупередженості. Крім того, за сучасних умов є необхідним осмислення вже наявних напрацювань у цій сфері з огляду на судову практику.

Мета статті – на підставі законодавства України, судової практики та наукових робіт дослідити правове регулювання основних складників вимог політичної неупередженості державних службовців, а також окреслити проблемні питання, що пов'язані з реалізацією цих вимог на практиці.

Виклад основного матеріалу. У науці адміністративного права під політичною неупередженістю розуміють здійснення державним службовцем своїх службових повноважень без урахування політичних мотивів чи обставин, що не стосуються предмета його службової діяльності, особистої прихильності або неприязні до будь-яких осіб, особистих політичних поглядів чи переконань [1, с. 12; 2, с. 74; 3, с. 145]. Однак сучасне законодавче регулювання вимог політичної неупередженості державних службовців є ширшим і більш конкретним.

Проведений аналіз, на нашу думку, дозволяє виділити три складники вимог політичної неупередженості державних службовців, що передбачені статтею 10 Закону [4]. Вони виражаються в: а) *обов'язках вчинити певні дії* (приміром: виконувати накази керівників незалежно від їх партійної приналежності; в 1-денний строк повідомити керівника державної служби про свою реєстрацію кандидатом у депутати); б) *обов'язках не допускати вчинення певних дій* (або ж бездіяльності). Це утримання від залучення державним службовцем (із використанням свого службового становища), інших осіб до участі в агітації, акціях, заходах, організованих політичними партіями; використання свого службового становища в політичних цілях у будь-який інший спосіб тощо; в) *обмеженнях прав державного службовця*, що можуть бути як диференційованими, тобто стосуватися окремих категорій державних службовців, так і загальними – поширюватися на представників усього корпусу державної служби (наприклад, державні службовці категорій «Б» та «В» мають право бути членами політичних партій, проте за виключенням входження до їхніх керівних органів).

У свою чергу Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. вимагає від державних службовців дотримання такого правила етичної поведінки, як неупередженість (ст. 40) – необхідність виконувати свої посадові обов'язки, незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої політичні погляди, ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання [5]. Наведене визначення більш близьке до звуженого розуміння неупередженості (зокрема, політичної), що є поширеним у науковій літературі.

Подібного змісту правило віднаходимо у ч. 1 ст. 10 Закону «Про державну службу», відповідно до якого державний службовець повинен неупереджено виконувати законні накази (розпорядження), доручення керівників незалежно від їхньої партійної належності та своїх політичних переконань. Оскільки державний службовець, окрім як бути представником держави, повинен бути й свідомим громадянином, то він матиме власний погляд на суспільні процеси, які відбуваються в країні, у тому числі щодо призначуваних очільників державних органів і раціональності їхніх рішень. Навіть у випадку неналежності керівника державного службовця до тих політичних сил, діяльність яких він підтримує, чи політичної необґрунто-

ваності, на думку державного службовця, виданого наказу (розпорядження), він зобов'язаний належним чином його виконувати. Разом із тим має враховуватися й та умова, що зміст, форма і порядок видання наказу (розпорядження), доручення мають відповідати чинному законодавству.

Іншою вимогою політичної неупередженості, згідно з ч. 2 ст. 10 Закону, є заборона демонструвати свої політичні погляди. Водночас не роз'яснюється, ані що саме розуміти під демонстрацією, ані не визначено переліку діянь, які необхідно розцінювати як такі. Із цього приводу привертає увагу досвід європейських країн. Так, у ст. 10 Кодексу поведінки цивільних службовців Румунії від 2004 р. одним зі складників обмежень політичної діяльності цивільних службовців передбачено заборону розміщувати логотипи чи будь-які інші знаки з назвами політичних партій або іменами їхніх представників у приміщеннях державних органів і установ. У законодавстві Мальти невичерпним чином визначається низка діянь, котрі слід кваліфікувати як публічну демонстрацію політичних переконань у контексті вимог політичної нейтральності державних службовців: публічні промови, коментарі на радіо чи телебаченні, висловлення політичних поглядів у газетах, журналах, книгах тощо [6, с. 420].

Відзначимо, що у ч. 2 ст. 10 Закону України «Про державну службу» закріплюється родова категорія – «демонстрація». Відповідно, за такого формулювання, йдеться про те, що така демонстрація може проявлятися як публічно (через виступи, коментарі на радіо, телебаченні, сторінках у соціальних мережах тощо), так і стосуватися приватного спілкування службовців (приміром, із родичами та іншими наблизеними особами), й матиме за мету, наприклад: 1) спонукання до дій політичного характеру, зокрема, підтримати певну партію/кандидата на виборах, приєднатися до мітингу, акції, пікету та ін.; 2) подальше поширення таких міркувань, політичних гасел, ідей, доктрин тощо. Приватна форма демонстрації політичних поглядів, на відміну від публічної, як нам здається, не зашкодить інтересам національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку та не порушуватиме такі основоположні цілі, як запобігання порушенням чи злочинам, охорона здоров'я населення, захист репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, чи підтримання авторитету і неупередженості правосуддя, як передбачається у ст. 34 Конституції України.

Саме тому робимо висновок, що в Законі України «Про державну службу» повинно йтися саме про публічну демонстрацію, тобто вираження політичних поглядів державним службовцем, унаслідок чого вони стають відомими широкому колу осіб. Відповідна вимога не повинна поширюватися на приватне спілкування державних службовців. Крім того, вважаємо, що тлумачення поняття «демонстрація політичних поглядів», визначення діянь, котрі слід кваліфікувати як таку демонстрацію, повинно міститись якщо не в Законі, то хоча б у роз'ясненні Національного агентства України з питань державної служби.

У ч. 2 ст. 10 Закону передбачено заборону державних службовців учиняти інші дії/бездіяльність, що в будь-який спосіб можуть засвідчити особливе ставлення до політичних партій і негативно вплинути на імідж державного органу та довіру до влади або становити загрозу для конституційного ладу, територіальної цілісності й національної безпеки, для здоров'я та прав і свобод інших людей.

Задля окреслення загального змісту вимоги та проблемних аспектів, які у зв'язку з цим постають, відзначимо таке. Вчинення діяння, що засвідчує особливе ставлення до політичних партій, виражається як у критиці, так і в позитивному відношенні до них, тобто відсутності нейтрального характеру такого ставлення. По-перше, звернемо увагу на формулювання «негативний вплив на імідж державного органу та довіру до влади». У Законі не зазна-

частея, що йдеться саме про імідж державного органу, в якому працює державний службовець. Отже, йдеться як про імідж органу, де обіймає посаду державний службовець, так і про імідж інших державних органів, у яких державний службовець не є посадовою особою. З приводу поняття «влада» є незрозумілим, що саме мається на увазі: чи це органи публічної влади або їхні посадові особи; державна (законодавча, виконавча, судова) або місцева влада (яку здійснюють територіальні громади безпосередньо та через органи місцевого самоврядування); існуюча влада або ж та, що функціонувала в Україні за весь період її незалежності; крім того, влада може носити й приватний характер (приміром, влада керівництва підприємства), стосуватися партійної верхівки (керівні органи політичної партії) тощо. Кажучи про «імідж», «довіру», вважаємо, що ці поняття є оціночними, й зафіксувати спад рівня прихильності населення до конкретного органу та влади загалом унаслідок діяння державного службовця, що засвідчує його політичну упередженість, видається непростим завданням та процедурою.

По-друге, законодавець навіть перелік об'єктів (цінностей), загроза хоча б одному з яких, спричинена вищезазначеним діянням, становитиме порушення вимог політичної неупередженості. Це, як вже зазначалося, конституційний лад, територіальна цілісність і національна безпека, здоров'я та права і свободи інших людей. Водночас із приводу них постають деякі питання. Насамперед відзначимо, що однозначного розуміння конституційного ладу серед теоретиків та практиків і досі не існує, незважаючи на його згадування в Конституції України (ч. 3 ст. 5). Про конституційний лад йдеться й у Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. як невід'ємну складову частину національної безпеки, якщо такий лад є не лише конституційним, але й демократичним (п. 9 ч. 1 ст. 1). Існує й офіційне тлумачення ч. 3 ст. 5 Конституції України в Рішенні Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005. Суд у п. 4.3 мотивувальної частини рішення зазначає, що «Конституція України, закріплюючи конституційний лад, не містить визначення цього поняття» [7]. Хоча в багатьох законодавчих актах це поняття зустрічається як дещо основоположне, на що в жодному випадку не може бути здійснено посягання, заподіяна шкода тощо, формально-юридичного визначення змісту цього поняття не запропоновано. Отже, встановлення в межах дисциплінарного провадження факту створення загрози конституційному ладові державним службовцем, котрий, наприклад, своїм діянням (прямо чи опосередковано) відзначив із позитивної/негативної сторони певну партію, є складнодоказовим через відсутність правової визначеності меж об'єкту посягання.

На наш погляд, у разі внесення пропозицій щодо об'єктів, яким створюється загроза, у ст. 10 Закону, варто мати на увазі, що вони не можуть бути довільними, а мають узгоджуватися з об'єктами, передбаченими Конституцією України (ст. 34). Саме Основним Законом насамперед передбачається група суспільних інтересів, задля стабільності яких держава звужує в певних випадках обсяг свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань. У контексті наведеного вважаємо, що вдосконалення ч. 2 ст. 10 Закону «Про державну службу» в частині визначення об'єктів охорони в разі демонстрації політичних поглядів державним службовцем має обов'язково ґрунтуватися на положеннях ст. 34 Конституції України.

Частиною 3 ст. 10 Закону перераховуються диференційовані обмеження в залежності від категорії посади державної служби. Державний службовець категорії «А» не має права: 1) бути членом політичної партії, на час служби така особа зупиняє членство в партії (п. 1 ч. 3 ст. 3); 2) суміщати свою посаду зі статусом депутата місцевої ради (п. 3 ч. 3 ст. 3). Водночас у судових справах зустрічалися й особливі тлумачення з цього приводу. Так, одна

з них стосувалася суміщення діяльності депутата місцевої ради з посадою державної служби категорії «А», на яку особу було призначено на момент здійснення нею повноважень депутата. З цього приводу у постанові Тернопільського окружного адміністративного суду від 23.09.2016 р. (справа № 819/696/16) описується такий аргумент сторони: «Представник <...> звернув увагу на конструкцію правової норми – статті 10 Закону України «Про державну службу», диспозиція якої не покладає обов'язок на особу в разі виникнення обставин, що порушують вимоги щодо несумісності проходження державної служби зі статусом депутата місцевої ради, припиняти державну службу або складати повноваження депутата місцевої ради, а містить таке формулювання, яке застосовується до випадків, коли є необхідність застерегти, попередити поведінку учасника суспільних відносин, та не застосовується до випадків, коли останній вже набуває певний статус чи повноваження» [8]. Хоча стосовно такого доводу суд у постанові не висловив власної позиції, зауважимо, що припинення діяльності як депутата місцевої ради державним службовцем категорії «А» після набуття ним відповідного статусу державного службовця є правилом за замовчуванням, оскільки згідно з чинним законодавством України ці дві посади особа не може займати одночасно.

Стосовно державних службовців категорій «Б» і «В» Закон не поширює приписи безпартійності та заборону діяльності як депутата місцевої ради, проте вони, так само як і державні службовці категорії «А», не мають права обіймати посади в керівних органах політичної партії (п. 2 ч. 3 ст. 3). Цими органами є керівник політичної партії, керівники місцевих партійних осередків, політична рада та політичний виконавчий комітет, контрольно-ревізійна комісія та деякі інші [9, с. 112], які обираються на установчому з'їзді партії відповідно до затвердженого статуту (ст. 10 Закону «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 р.). Окремим питанням постає демонстрація політичних поглядів під час роботи в раді, особливо коли державний службовець на місцевих виборах був висуванцем від місцевої організації політичної партії та/або входить у раду до фракції такої партії. З цього приводу знову звернемося до судової практики. У постанові Сумського окружного адміністративного суду від 20.12.2016 р. (справа № 818/1347/16) наводиться такий висновок: «За приписами ст. 32 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» на час сесії чи засідання постійної комісії місцевої ради, а також для здійснення депутатських повноважень в інших, передбачених законом, випадках депутат місцевої ради звільняється від виконання виробничих або службових обов'язків. Відповідно до ч. 4 ст. 30 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» депутат місцевої ради не несе відповідальності за виступи на засіданнях ради та її органів, за винятком відповідальності за образи чи наклеп <...> Отже, судом встановлено, що позивач демонстрував власні політичні погляди та переконання під час виконання своїх депутатських повноважень (на засіданнях ради), тобто коли він, відповідно до ст. 32 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», був звільнений від виконання службових обов'язків» [10].

Ще до закріплення у Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. заборони на членство в політичних партіях серед науковців уже обговорювалася необхідність поширення такого обмеження не лише на окремі посади (службовців), а й на весь корпус державної служби [1; 11; 12 тощо]. Відповідна пропозиція містилася й у низці законопроектів [Див.: 13; 14 та ін.]. У контексті наведеного окреслимо аргументи щодо доцільності такої заборони.

По-перше, дозволити державним службовцям бути членами політичних партій, але водночас заборонити їм діяти в інтересах цих партій означає свідомо

на законодавчому рівні закріпити положення, які об'єктивно сприятимуть виникненню у службовців конфлікту інтересів, запобігання якому є одним із напрямків протидії корупції [15, с. 208]. Певним винятком може стати лише участь державного службовця у виборчому процесі, на час якого службовцю надається відпустка за його заявою. Проте зазначимо, що статус державного службовця все одно зберігатиметься за фізичною особою, незалежно від її перебування у відпустці та виконання нею посадових обов'язків [16]. По-друге, однією з цілей політичних партій, котра декларується законодавством України, є формування та вираження політичної волі громадян (ст. 36 Конституції України, ст. 2 Закону «Про політичні партії в Україні»). Тому виникає певна суперечність із нормативними положеннями щодо заборони демонструвати політичні погляди, бо, виходячи із зазначеного вище, сам факт вступу державного службовця до політичної партії вже публічно виражає його схильність до конкретних політичних ідей, гасел, доктрин тощо. Через це пропонуємо закріпити на законодавчому рівні заборону державним службовцям бути членами політичних партій незалежно від категорії їх посади, виду державної служби, а також органу влади, в якому громадяни проходять службу.

Звернемо увагу на таку складову частину політичної неупередженості державних службовців, як заборона щодо організації та участі в страйках (ч. 5 ст. 10 Закону). Відповідно до Конституції України метою права на страйк передбачено захист тими, хто працює, своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44), а отже, його слід характеризувати насамперед як соціально-економічне право. Привертає увагу й те, що право на страйк не закріплено у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права від 16.12.1966 р., натомість про нього зазначається у Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права від 16.12.1966 р. Статтею 17 Закону України «Про порядок

вирішення колективних трудових спорів» від 03.03.1998 р. визначено, що страйком є тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків), <...> який застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою роботодавця або уповноваженої ним особи задовольнити їх вимоги. На нашу думку, безумовно, існують певні зв'язки між правом на страйк та політичною активністю, проте розміщення заборони щодо організації та участі у страйках державних службовців серед вимог політичної неупередженості у ст. 10 Закону є дискусійним, адже не відповідає соціально-економічному характеру права на страйк. У свою чергу слід відзначити, що актуальним завданням видається пошук відповіді на питання: дозволяти чи забороняти державним службовцям організувати і брати участь у страйках, що потребує окремого дослідження.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, можна зробити такі висновки: 1) доцільно розтлумачити у роз'ясненні Національного агентства України з питань державної служби поняття «демонстрація політичних поглядів», визначити перелік діянь, котрі би кваліфікувалися як така демонстрація; 2) вдосконалення ч. 2 ст. 10 Закону України «Про державну службу» щодо об'єктів охорони в разі демонстрації політичних поглядів державним службовцем має обов'язково здійснюватися, ґрунтуючись на положеннях ст. 34 Конституції України; 3) за сучасних умов доречним є запровадження заборони державним службовцям бути членами політичних партій незалежно від категорії їхньої посади, виду державної служби та органу влади, в якому громадяни проходять службу; 4) не зовсім логічним, дискусійним є розташування заборони державним службовцям щодо організації та участі у страйках серед вимог політичної неупередженості, що передбачені ст. 10 Закону України «Про державну службу».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ківалов С.В. Принципи державної служби у новому Законі «Про державну службу». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 68. С. 7–16.
2. Корнута Л.М. Принцип політичної неупередженості в системі принципів державної служби. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 72–75.
3. Панова Н.С. Політична неупередженість державного службовця як гарантія ефективності та стабільності державної служби. *Національний вісник Ужгородського національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 47. С. 144–147.
4. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. Ст. 2474.
6. Федчишин С.А. Політична неупередженість державних службовців: європейський досвід правового регулювання. *Публічна служба і адміністративне судочинство: здобутки і виклики* : збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 5-6 липня 2018 року). Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 418–422.
7. Рішення Конституційного Суду України від 05 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 41. Ст. 2605.
8. Постанова Тернопільського окружного адміністративного суду від 23.09.2016 р., судова справа № 819/696/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61679830> (дата звернення: 11.09.2019).
9. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / редкол. : К.О. Ващенко та ін. Київ : ФОРМ-Лекс, 2017. 796 с.
10. Постанова Сумського окружного адміністративного суду від 20.12.2016 р., судова справа № 818/1347/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63874758> (дата звернення: 11.09.2019).
11. Данильова І.О. О политической нейтральности государственных служащих. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 68. С. 7–16.
12. Янюк Н.В. Принцип політичного нейтралітету в діяльності посадових осіб. *Право України*. 2000. № 12. С. 62–64.
13. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну службу» (щодо вимоги політичної неупередженості): від 23.12.2014 р. № 1596. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=53095 (дата звернення: 11.09.2019).
14. Проект Закону України «Про державну службу»: від 25.03.2011 р. № 8306. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39999 (дата звернення: 11.09.2019).
15. Федчишин С.А. Питання участі державних службовців у політичній діяльності в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки*. 2015. № 2. С. 206–209.
16. Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 06 березня 2017 р., судова справа № 876/1098/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65227649> (дата звернення: 11.09.2019).